

Etniškumas. Lietuviai Latvijos pasienyje

Vida Savoniakaitė

Etniškumas yra analitinė sąvoka. Jis priklauso daugiau nuo ekonominių ir politinių, negu nuo psichologinių aplinkybių. Ilgalaikio identiteto sąvoka yra problemiška, kai kalbama apie migrantų etnines grupes. Išskyla situacijos svarba. Priklausomai nuo situacijos migrantai pasirenka vieną ar kitą identitetą, kuris yra susijęs su giminystės ar draugystės ryšiais. Latvijos pasienio lietuviams, daugiausia XX a. ekonominiams migrantams, politiniams tremtiniams ir jų palikuonims, etniškumas dar siejasi su šeimos šaknimis, ekonominėmis, politinėmis, socialinėmis aplinkybėmis, tačiau išsiskiria savita „pasirinkimo“ psichologija, „namų“ samprata. Jų tyrimas gali naujai papildyti etniškumo studijas.

Straipsnyje nagrinėsime etninį apibrėžimą; kaip Latvijos pasienio lietuviai save identifikuoja, kaip šiuolaikiškėjantys emigrantai išlaiko etniškumą.

Dr. Vida Savoniakaitė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-2001 Vilnius, el. paštas: svida@ktl.mii.lt

Pasienio gyventojų kultūros įvairiausiai keliais pinasi viena su kita. Periferiniuose regionuose šie procesai turi savitų bruožų. Nutolusios nuo stiprių informacijos srautų, lėtai pasiekiamos elitinės visuomenės aktualijų, nespėjanti koja koton su informacinės visuomenės gyvenimo ritmu, šios kultūros lieka išskirtinės etniškumu, etninės kultūros bruožais. XIX ir XX a. sandūroje Latvijos pasienio gyventojų kultūra natūraliai siejosi su valstybės politinėmis, ekonominėmis, socialinėmis aktualijomis, įvairiapusiškiausia aplinka. Etninių mažumų kultūra įsiliejo į platesnės visuomenės kultūros procesus. Marcus Bankso teigimu, nors etniškumas užėmė neesminę vietą siaurame akademiame pasaulyje, platesniame pasaulyje etniškumo svarba didėja. Po Antrojo pasaulinio karo ir ypač po vadinamojo šaltojo karo maži konfliktai viduje neabejotinai stabiliose valstybėse (ar tokiose federacijose kaip buvusioji Sovietų Sąjunga), atrodo, augo. Kai kuriais atvejais jie reiškėsi per kalbą, kiti buvo pažymėti kraujo praliejimu ir dešimčių tūkstančių žmonių mirtimis. Daugeliu atvejų manoma, kad etniškumas yra kažkaip peiktinas (1999: 183). Tačiau pažvelkime į etniškumą socialiniu, kultūriniu aspektu. Latvijos pasienyje lietuviai neprarado etniškumo, savito identiteto, kultūros, kuriuose tarp kitų dalykų slypi neišnaudotas ekonominių išteklių potencialas, galintis padėti integruotis į kryptingą Europos ekonomikos plėtrą.

Etniškumas apibrėžiamas ir suvokiamas įvairiai. Anthony Coheno teigimu (1985: 107; cit. iš Banks 1999: 5), etniškumas yra toks miglotas, taip įvairiai vartojamas terminas, kurio apibrėžimas gali būti tik sąlyginis, o prieštaraujantys argumentai prieš jo apibrėžimą – tik bevaisiai. Ellis'o Cashmore (1996: 119–121) aiškinimu, etniškumas apibrėžia etninės grupės, sąmoningos, artimai susijusių ar suvienytų bendros patirties žmonių minios išskirtinumą. Būti etninės grupės dalimi yra sukurta samprata. Ji perduodama iš kartos į kartą. Kalba, religijos, tikėjimai, politinės institucijos tampa etninio bagažo dalimi, kuri perima auklėjami vaikai. Bankso žodžiais, etniškumas – tai „... rinkinys daugiau paprastų ir akivaizdžių formuluočių apie sienas, skirtumus, tikslus ir pasiekimus, buvimą ir identitetą, kilmę ir klasifikaciją, kuri buvo tiek antropologo, tiek subjekto sukonstruota“ (1999: 5). Etniškumą apibrėžia primordialis pagrindas ir socialinės charakteristikos. Jis laikomas socialiniu identitetu, apibūdinamu fiktyvios giminystės. Išskiriamas „politinis etniškumas“, kuris reiškia etniškumą kaip bendrų veiksmų strategiją, o ne identiteto formą.

Frederikas Barthas iškėlė socialinių veiksnių svarbą etniškumo apibrėžimui¹. Jis teigė, kad etninė grupė yra sukonstruota (subjektas veikiamas aplinkos spaudimo), o grupės turinys – apibrėžiamas „kultūros“ ir asmeninės sudėties – neturi *a priori* egzistencijos ar stabilumo. Fizinis ir ideologinis grupės² turinys turi būti tiriamas ne izoliuotai (Barth 1969: 9–11). Šios nuostatos įtvirtino grupės „ribų“ sampratas mokslinėje mintyje. Barthas (1969: 12–19) neignoro kultūrinio grupės turinio. Jis jį suskirstė į diakritinius ženklus kaip rūbai, kalba ir tokias „vertės orientacijas“ kaip moralė ir kitos socialinės normos. Tačiau jis kritikavo būdus tipologizuoti grupes, remiantis jų kultūrinio turinio ženklais. Etninės ribos, o ne kultūrinė medžiaga išskiria grupę. Barthui etnis identitetas yra „*imperatyvas*, laikinai neatskiriamas nuo kitų situacijos apibrėžimų“³. Tai vadinamasis „situacijos (situational) etniškumas“.

Lietuvių tyrinėtojai daugiau dėmesio skyrė etninės kultūros formų analizei, jų išskirtinumo nustatymui, primordializmui, taip pat „situacijos etniškumui“. Visus vienija domėjimasis kultūros ženklais. Vacys Milius aiškinosi, kokios etninės priklausomybės buvo malūnų savininkai, nuomininkai, gilinosi į istorinės etnografijos sritį (1997: 15). Janina Morkūnienė nagrinėjo Lietuvos kailiadirbių tautybę, socialinę ir ekonominę padėtį, amato ypatybes (1997: 111).

¹ 1969 m. Norvegijoje daug debatų (Heusch 2000: 101) sukėlė knyga „Etninės grupės ir ribos“ (Barth 1969).

² F. Bartho manymu, pirma, grupės ribos išlieka nepaisant asmeninės sudėties ir informacijos tėkmės; antra, tokios grupės gali egzistuoti ne izoliuotai, o tik sudarydamos kontrastą su kitomis tokiomis grupėmis; jas palaiko socialiniai ryšiai (Barth 1969: 9–11).

³ ... ethnic identity... is *imperative*, in that it cannot be disregarded and temporary set aside by other definitions of the situation... the constraints on a person's behaviour which spring from his ethnic identity thus tend to be absolute... (Barth 1969: 17).

Irma Šidiškienė gilinasi į tai, kaip etninė grupė save identifikuoja per tautinio kostiumo dėvėseną (1997: 211). Etnokultūrinio tapatumu Irena Regina Merkienė (1999: 209) laikė tautos kultūros pavidalų tąsa⁴ naujame laiko tarpsnyje. Per individualizuotus etninio kultūrinio ir psichologinio tapatumo elementus tirta dabartinės Latvijos lietuvių bendruomenės padėtis (Merkienė 2001: 119). Lietuvių etninės kultūros tyrimuose labai svarbi vieta skiriama istoriškumui, konkretaus laikotarpio savitos kultūros formos apibrėžiamos erdvėje.

Anot Bankso (1999: 185–186), yra trys požiūriai į etniškumą. Primordialistiniu požiūriu etniškumas laikomas permanentiniu ir fundamentaliu žmonijos identiteto aspektu; šis išreikštas kaip vienintelis arba kartu su kitais. Instrumentalistiniu požiūriu, priešingai, etniškumas yra ypatingų istorinių ar socioekonominių aplinkybių rezultatas. Etniškumas yra pasirenkamas. Abiem atvejais etniškumas siejamas su etnografiniu subjektu, asmeniu ar asmenimis, kuriuos studijuoja sociologai ir antropologai. Primordialus etniškumas gali susidaryti ar būti žmonių širdyse, o instrumentalus etniškumas gali susidaryti jų galvose. Primordialistinis požiūris⁵ nedažnas. Trečioji etniškumo nustatymo perspektyva šiek tiek susumuoja pirmąsias dvi: ji nustato etniškumą „stebėtojo galvoje“. Tai analitinis akademikų įrankis, išaiškinantis studijuojamų žmonių veiksmus ir jausmus.

Migrantų bendruomenių etniškumas yra traktuojamas kitaip negu etniškumas grupių, kurios ankstyvojoje antropologinėje literatūroje buvo apibrėžiamos kaip grupės. Skirtingi yra tarpdisciplininiai požiūriai. Sociologai ir politologai praeityje buvo linkę studijuoti visuomenę namuose, antropologai, priešingai, linkę studijuoti gyvenimo kelius, kurie radikaliai skiriasi nuo jų pačių kelių. Šiandien etninės ribos yra neaiškios, kai remiamasi tik lauko tyrimais, nors daugelyje disciplinų lauko tyrimai vertinami (Banks 1999: 184).

Laikydami etniškumą analitine sąvoka, sutikime su autoriais, teigiančiais, kad „etniškumas yra artefaktas“⁶, nes apibrėžti šiuolaikinės visuomenės etniškumą darosi vis sudėtingiau. Ypač emigrantų. Plaukiantys informacijos srautai, naujos technologijos, ekonomikos plėtra ir kitos aplinkybės net ir periferijoje stipriai keičia emigrantų etninį identitetą. Jį kuria individai ir grupės. Didėjant visuomenės pasirinkimo galimybėms, kitą veidą, vertę įgyja lokalinė

⁴ Ši tąsa nėra mechaniškas praeities kultūros pakartojimas. Tai greičiau kultūros reiškinių transformuotos formos arba nauji jų pavidalai, tarp kurių kaskart įsiterpia novacijos. Jos gali būti labai senos kilmės, tačiau neseniai pasiekusios Lietuvą, taip pat visiškai nauji įvairiuose net nesusisiekiančiuose kraštuose plintantys dalykai.

⁵ Anot Bromlei'jaus, etniškumas yra stipri šerdis, tampri, dialektiška, ji išlieka per kartas ir socialinių formų įvairovę; „etninės kultūros nedera maišyti su etnos visumos kultūra“ (Bromlei 1983: 123, 111); etnokultūrinė informacija plaukia nesąmoningai ir sąmoningai. Etninė kultūra tirta iš primordialistinių pozicijų.

⁶ ... ethnicity is an artefact, created by individuals or groups to bring together a group of people for some common purpose (Banks 1999: 39).

kultūra. Todėl plačiau panagrinėsime, kaip Latvijos pasienio lietuviai emigrantai apsirėžia etninę identitetą XX–XXI amžių sandūroje ir išlaiko bei kuria savo etninius savitumus.

Latvijos lietuvių bendruomenės tyrimų iki šiol yra mažai; apie lietuvius plačiau rašė Arvydas Butkus (1995), Irena Regina Merkienė (2001), Rasa Paukštytė (2000), Žilvytis Šaknys (2000). Nuo XX a. pradžios Lietuvos žemdirbiai, darbininkai, daugiausia ekonominiai migrantai, o sovietmečiu ir politiniai tremtiniai, neturėję teisės grįžti į Lietuvą, ieškojo palankesnių darbo, gyvenimo sąlygų Latvijoje. 1919 m. pradėta žemės reforma (Cesevičius 1995: 46–47), žemės badas (Vaskela 1998: 7–8), 1930 m. laisvos darbo jėgos perteklius, mažesnis darbo našumas Lietuvos negu Latvijos žemės ūkyje (Vaskela 1992: 105–106), 1940–1941 m. Latvijos žemės reformoje (Vaskela 1990: 95–98) numatyta teisė Latvijoje gyventi norintiems lietuviams žemdirbiams gauti žemės ir sovietmečiu besitęsiančios gardesnio duonos kėšio paieškos, giminytės ryšiai bei dar kitokios priežastys traukė Lietuvos žmones emigruoti⁷. Latvijos pasienyje gyveno ir gyvena emigrantai iš Lietuvos bei jų palikuonys: pirmoji karta, gimusi Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje, antroji karta – pirmosios kartos palikuonys, gimę Lietuvoje ir Latvijoje XX a. antrojoje pusėje, trečioji karta – antrosios kartos palikuonys, gimę Latvijoje XX a. pabaigoje. 1996–1999 m. Latvijos pasienyje atlikti lauko tyrimai⁸ parodė, kad lietuviai savitai save identifikuoja kūryba, etninės tradicijos samprata ir puoselėjimu (Savoniakaitė 2000, 2001). XX a. pabaigoje Latvijos lietuvių etniškumas išryškėja ne etniniais konfliktais, o socialiniais apibrėžimais, ekonomine, kultūrine veikla. Apsiribosime nagrinėdami du klausimus: viena, kaip pirmosios ir antrosios kartų žmonės save identifikuoja; antra, kaip emigrantų bendruomenė puoselėja, kuria, reprezentuoja, vertina etninę kultūrą, koks žmonių „pasirinkimo“ ir kūrybos vaidmuo šiame procese, kokia „namų“⁹ samprata.

⁷ Plačiau rašiau straipsnyje „Traditional Textiles and Economic Development: Lithuanian Groups in Latvia’s Border Regions“. Šis darbas įteiktas 2000 m. vykusios EASA (Europos socialinių antropologų asociacijos) šeštosios bienalinės konferencijos leidiniui: Kockel Ullrich (ed.). *Culture and Economy: Contemporary Perspectives*.

⁸ Lauko tyrimus padėjo atlikti Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros studentės Ona Čepaitytė ir Jurga Miknytė; autorė joms nuoširdžiai dėkinga. 1998–1999 m. padaryti 64 aprašai su fotonuotraukomis ir audioįrašais pagal klausimų lapą „Tekstilė ir tradicijos“, 29 aprašai pagal klausimų lapą „Audinių raštai ir spalvos“. Darbui panaudota ir kita nuo 1996 m. surinkta medžiaga iš Bauskės, Daugpilio, Jekabpilio ir Liepojos rajonų. Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne: ES, b. 2077, 2078, 2114, 2115 – užrašė autorė; ES, b. 2079, 2080 – Ona Čepaitytė; ES b. 2116, 2117 – Jurga Miknytė.

⁹ „Namų“ sąvoka tapatinama su gimtine, tėviške.

Išliekantis etniškumas

Ilgalaikio identiteto sąvoka yra problemiška, kai kalbama apie migrantų grupes, apibrėžiamas kaip etnines grupes. Algirdo Gaižučio žodžiais, „Kitas nebūna absoliučiai Kitas“ (1999: 9–11). Minėti autoriai ir daugelis kitų autorių, tarp jų tokie Mančesterio mokyklos atstovai kaip Maxas Gluckmanas, pabrėžė situacijos svarbą, Clyde Mitchellas, A. L. Epsteinai aiškino, kaip migrantų bendruomenė pasirenka vieną ar kitą identitetą, susijusį su giminystės ar draugystės ryšiais. Coheno teigimu, etniškumas yra įrankis, skatinantis grupę palaikyti etninį identitetą. Svarbiausiais etniškumo studijose laikyti kontekstas ir ribos – „situacionalizmas“ (situationalism) reiškė „ne vieną identitetą, greičiau kelis identitetus, priklausančius nuo situacijos“ (cit. iš Banks 1999: 27–33).

Periferijoje šie procesai turi savitų atspalvių. Anot Coheno, etniškumas yra instrumentalus; jis priklauso daugiau nuo ekonominių, politinių, negu nuo psichologinių aplinkybių (cit. iš Banks 1999: 31–33). Lietuviai Latvijos pasienyje nelieka nuošalyje ekonominių, politinių aktualijų, bet jų psichologijoje stipriai išsiskynijusioje „namų“ sampratoje yra ryški meilė gimtinei; jų mąstysena yra pakankamai konservatyvi. Pirmosios kartos atstovai nesusi-mąstydami laiko save lietuviais.

Etniniu kriterijumi lietuviai nurodo kilmę. Dauguma pirmosios kartos emigrantų, gimusių Lietuvoje, save laiko lietuviais (ES, b. 2077, 2079, 2114, 2116)¹⁰. Iš 64 pateikėjų dvi XX a. viduryje gimusios moterys lietuvėmis savęs nelaikė; viena vadino save lietuve ir latve; keturios – latvėmis, iš kurių trys, jau antrosios kartos atstovės, buvo gimusios po 1970 m. Lietuvoje ir kalbėjo lietuviškai. Situaciją apibūdina pirmosios kartos atstovės pasakojimas:

„Aš save laikau lietuve, duktė – latvė, anūkėlė irgi latvė, visos latvės. <...> Latvijos pilietybę man tik praeitą vasarą suteikė. <...> Mano vyras katalikas, tik Latvijos pilietis. Aš irgi katalikė. Į Latviją atvykau, nes ištekėjau. Visi vaikai buvo pagal vyrą. Vaikai visi moka lietuviškai. Lietuvoj visi broliai giminės, važiuoja – kurgi nemokės. <...> Mokyklas latviškas baigė“. (ES, b. 2077, l. 20).

Viena pirmosios kartos moteris, gimusi Sibire, turinti lietuvišką pavardę ir kalbanti lietuviškai, teigė esanti rusė. Lietuviais save dar laiko ir antrosios kartos palikuonys, gimę Latvijoje. Pavyzdžiui, pateikėjas vadina „save lietuviu, pilietybė – latvis. Labai daug tokių žmonių, kurių tėvai lietuviai, o jie jau latviai“ (ES, b. 2077, l. 21). Latvijos pasienio lietuvių etninės socialinės pažiūros pinasi su latviškomis, bet išlaiko lietuviškąsias etnines ribas.

Vytauto Kavolio žodžiais, savojo „aš“ šerdis yra dviejų objektyvių esybių konfliktas: tradicijos ir svetimos modernybės (1998: 109). Asimiliacija Latvijoje ypač sustiprėjo po 1960 m.: sukurta daug mišrių šeimų, natūraliai sumažėjo

¹⁰ Smulčiau duomenys nenagrinėjami, nes apklausta nedaug žmonių.

lietuvių gimimų skaičius, o 1991 m. tik 12,9 procento lietuvių vyrų vedė lietuves (Merkienė 2001: 124). Vienas iš mišrios šeimos patirties pavyzdžių: „Vyras lietuviškai supranta, kai žiūri televizorių. Jis yra lenkas; šeimoje kalbame rusiškai; jei svečias lietuvis – lietuviškai, jei lenkas, – lenkiškai“ (ES, b. 2077, l. 18).

Pirmosios ir antrosios, ypač trečiosios kartos emigrantų etninę akultūraciją stipriai skatino latvių kalba, latviškos mokyklos, kurias dauguma jų lankė ar lanko, neišvengiamos komunikacijos naujovės supančioje aplinkoje. Istorija rodo, Vytauto Merkio tyrimais, kad lietuvių tautinę savimonę brandino ir tautinių veiksmų programą kristalizavo savoji spauda (1994: 5). Latvijos pasienyje savo-svetimo suvokimas, Merkienės teigimu, pirmiausia buvo sietas su kalba, po to su religija; lietuviai prisitaikydavo prie kitakalbių (2001: 123, 127–128). Jie kalbėjo ne tik lietuviškai, bet ir latviškai, rusiškai; ilgainiui skurdo jų lietuvių kalbos kultūra. Pavyzdžiui, kai kuriose vietovėse, „... lietuviai lanko lenkišką bažnyčią, kalba daugiausia rusiškai arba lenkiškai, mažai tebe-moka lietuviškai, pamiršo“ (ES, b. 2077, l. 18). Prieškariu plačiai veikusios Latvijos pasienyje lietuviškos organizacijos ir lietuviškos mokyklos sovietmečiu buvo uždarytos. Nors pastaraisiais dešimtmečiais jos sėkmingai atnaujina įvairiapusišką veiklą, jaunimas nori savo vaikus mokyti lietuviškai, „lietuvišką šventę“ sieja su Tėvyne (Šaknys 2000: 34–36), bet XX a. pabaigoje tik dalis trečiosios kartos kalbėjo lietuviškai. Susidarančios naujos galimybės padeda trečiajai kartai išmokti lietuvių kalbos, o pirmajai ir antrajai – puoselėti turimas žinias:

„Vaikai lietuviškai labai greit išmoksta. Tėvai ir vaikai – dar rusiškai, o vaikai – lietuviškai. Mano sūnus gimė 1970 m. <...> sūnaus bendraamžių yra daugiau, kurie moka lietuviškai skaityti, nes yra lietuviška mokykla. Jauni žmonės važinėja į Lietuvą – ryšių turi <...> parduotuvėje parduoja lietuviškai kalba. Turguje daug lietuvių...“ (ES, b. 2077, l. 18).

Etniškumą, nacionalumo sklaidą palaikė kalba ir kitose šalyse (Anderson 1999: 106), o etninių mažumų nepaisymas niekur nepasiteisino (Smith 1994: 210).

Tautybės ir pilietybės išskyrimas sovietmečiu skatino skirtingą žmonių požiūrį į etninius ir tautinius reiškinius. Latvijos pasienio lietuviai skirtingai apibrėžė, interpretavo sąvoką „tautinis“; ją painiojo su sąvoka „tradicinis“. Pavyzdžiui, pirmosios kartos lietuvė, laikanti save lietuve, „tautiniais“ vadino *latviškus* raštus (ES, b. 2077, l. 1). Kita „tradiciniais“ laiko to krašto dirbinius, kuriame gyvena: „Jei lietuviai atėjo į Latviją vienuolikos metų, jie viską darė taip, kaip priimta Latvijoje“ (ES, b. 2076, l. 7) (plačiau žr.: Savoniakaitė 2001). Dar kita teigė: „Tradicinės tekstilės neturiu: lietuviški rankdarbiai, visi gi mano lietuviški...“ (ES, b. 2077, l. 19). Pirmosios ir antrosios kartų atstovai išskyrė etninę ir nacionalinę kultūrą; jie pasirinko Latvijos nacionalines vertybes.

Latvijos lietuvių akultūracijos priežastys, didėjančios pasirinkimo galimybės, informacija, mokykla, modernizacija, švietimas, artimos Vidurio Lietuvos sentikių akultūracijos priežastims. Vyčio Čiubrinsko teigimu, lietuviškos

mokyklos įtaka, mišrios santuokos, modernizacijos padariniai sentikių kultūrai, jau sovietiniu laikotarpiu ypač ryškiai pasireiškusiai urbanizacija, sekuliarizacija, internacionalizacija, masinis vartojimas bei gyvenimo būdo standartizacija lemtingai paveikė sentikių archaizacines nuostatas ir gyvenimą (1998: 94–95).

Savita yra tai, kad XX a. antrojoje pusėje Latvijos pasienio periferija stabdė etninės asimiliacijos procesus, palaikė kultūros uždarumą, todėl lietuvių šeimose išliko šeimos papročiai. Prisiminkime Bartho nuostatą, kad etninės ribos išlieka nepaisant informacijos srauto, žiniasklaidos: tai patvirtina gyvuojantys tradiciniai papročiai. Lietuviai išlaikė daugelį lietuvių tradicinėms krikščionoms būdingų bruožų (Paukštytė 2000: 32–33). Jie puoselėja tradicines lietuviškas vestuves: savitai pasitinka iš jungtvių sugrįžusius jaunuosius, sureikšmina svotus, savitai vaišinas (Merkienė 2001: 134). Lietuviai Latvijoje išlaiko savitus laidojimo papročius, pavyzdžiui, mamą laidojo (ES, b. 2115, l. 7–8)¹¹ pagal lietuviškas tradicijas, Latvijoje per laidotuves po karstais, lietuvių papročiu, tiesė iš Lietuvos atsineštus divonus (ES, b. 2115, l. 13)¹². Antroji karta žino mažiau lietuviškų papročių, ypač Vakarų Latvijos pasienyje. Jaunimas tebetiekia tekstilės dovanas. Trečioji emigrantų karta savo kraityje turi lietuviškų audinių (ES, b. 2076, l. 21)¹³.

XX a. antrojoje pusėje Latvijos pasienyje buvo vertinama lietuviška tekstilė. Ekonominė situacija, lietuvių audinių paklausa¹⁴ skatino gyvuoti lietuvių etnines tradicijas. Jos klestėjo tol, kol buvo audinių rinka. Tradicinių amatų išnykimą iš kasdienės buities lėmė naujos technologijos, gyvenimo būdas, tempas, ekonomikos raida. Žmonės ėmė naudoti naujosios aplinkos kultūros produktus.

Latvijos pasienio pirmosios lietuvių kartos emigrantų sąmonėje yra išlikusių ryškių idealistinių nuostatų apibrėžiant, vertinant „namus“. Pavyzdžiui, gimtojo krašto, savo šaknų meilę galime pajusti „lietuviškų raštų“ apibūdinimuose. Su tėvyne sietas raštų „grožis“ yra neatskiriamas nuo „lietuviškų raštų“ sampratos (plačiau: Savoniakaitė 2000: 97–101). Latvijoje gyvenančios pirmosios emigrantų kartos lūpomis „lietuviški raštai labai gražūs“, lietuviška tekstilė aštresnė, aiškesnė, gražesnė, ryškesnė, spalvingesnė, lietuviškos spalvos net poetizuojamos sąvokomis „geros“, „linksmos“, „meilios“, „romantiškos“, „suderintos“.

¹¹ Pateikėja Regina Švažytė-Kalniške, g. 1948 m., Gramzda, Liepojos r.

¹² Pateikėja Rozalija Paulauskienė, g. 1933 m., Priekulė, Liepojos r.

¹³ Pasakojo Anastazija Baliulienė, g. 1921 m., Subatė, užr. V. Savoniakaitė.

¹⁴ Ekonominė organizacija, kultūros saitai naudojami etniškumo riboms apibrėžti. Literatūroje žinomas terminas „ekonominė niša“ – britų ekonomika leido etninėms mažumoms ugdyti savo etninę identitetą, pavyzdžiui, kinų nacionalinę virtuvę, arba buvo žinomi moterų rateliai, kur jos keisdavosi dovanomis taip pabrėždamos savo etnines ribas (Banks 1999: 111, 116), pakistaniečių gatvėse puošėsi tradiciniais rūbais (Werbner 1999: 25) išskirtinumui išlaikyti. Plačiau žr. „Traditional Textiles and Economic Development: Lithuanian Groups in Latvia's Border Regions“.

Emigrantų bendruomenės etnis apibrėžimas ypač keičiasi XX–XXI amžių sandūroje, subrendus antrajai kartai, augant trečiosios kartos palikuonims. Antroji ir trečioji kartos, išaugusios Latvijoje, stipriau įaugusios į šios šalies socialinę aplinką, natūraliai skyrėsi nuo pirmosios kartos savo interesais, pažiūromis, jie „rinkosi“ identitetus, susijusius su giminytės, draugystės ryšiais; jų požiūris į tradicinę kultūrą buvo postmodernus¹⁵. Daugelis pirmosios kartos lietuvių, atvykusių gyventi į Latviją ekonomiais ar politiniais sumetimais ir vėl norinčių grįžti į Lietuvą dėl didesnių senatvės pensijų, šalia ekonominių ar kitų interesų išlaiko neužmirštamą romantišką „namų“ sampratą, kurios neužgožia naujos aplinkos, „pasirinkimai“, situacijos, jie išsiskiria savo psichologija.

Etniškumo kūrimas

Šiuolaikinę etniškumo sampratą, etninio identiteto kūrimą įdomiai atskleidžia Daugpilyje žinoma lietuvių kultūros draugija „Rasa“. Panagrinėkime jos sudėtį ir veiklą. Lietuvių kultūros draugijos tradicijas galime palyginti su vadinamoju „tradicijos išvaizdavimu“ (Cashmore 1996: 122), aiškinančiu, kaip etniškumai gali tapti „konkretizuotais“¹⁶. Žmonių etniškumas laikomas tokiu, kokį patys žmonės nori matyti: svarbus tampa pačių žmonių supratimas; svarbu, kaip žmonių grupė motyvuoja ir organizuoja savo gyvenimą.

Lietuvių kultūros draugijos „Rasa“ veikla rodo, kad pirmoji emigrantų karta, gimusi Lietuvoje, „pasirenka“ ir kuria etninį identitetą, siedama jį su „namų“, t. y. gimtinės, sąvoka. Lietuviai ir Lietuvos rusai, taip pat Latvijoje gimę latviai savitai puoselėja lietuvių kultūrinės tradicijas:

„... mes čia dažnai susirenkame; švenčiame vardadienius, gimtadienius. Draugijos darbas <...> suplanuotas, per šventes susirenkame – per Onos, Jono dieną...“ „...į draugiją ateina tie, kurie moka lietuviškai, patinka lietuviškos dainos <...> Pavyzdžiui, mūsų vadovė – rusų tautybės, ... baigusi lietuvišką muzikos mokyklą. Mes renkamės nuo 1990 metų ... visi, kurie kalba lietuviškai, save laiko lietuviais; vienas baigęs septynias klases, kitas – devynias“ (ES, b. 2077, l. 18).

Elliso Cashmore aiškinimu (1996: 120), emigrantai, palikę tėvynę materialiais sumetimais ar prievarta paimti iš tėvynės, pagerėjus padėčiai, siekia

¹⁵ Palyginkime: JAV yra maži kultūros skirtumai tarp „Amerikos etninių grupių“; jos skiriasi savo istorijomis ir pozicijomis, išliejimu į JAV politinę ekonomiją (Banks 1999: 75).

¹⁶ The whole point about ethnicity is that it is as real as people want it to be. The group may have no significance at all outside the perceptions of the group members themselves; yet it is real to them and their subjective apprehension of the group motivates them to organize their lives around it. Ranger, Samad, and Stuart favor the term „imagination of tradition“ to explain how ethnicities can become „concretized“ (Avebury, *Culture, Identity and Politics*, 1996. Cit. iš Cashmore 1996: 122).

stabilumo, paramos ir komforto tarp kitų panašios patirties individų. Išryškindami praeities ir dabarties gyvenimo bruožus, jie apibrėžia, dalijasi ribas, kurių viduje jie gali ugdyti savo ypatingus papročius, tikėjimus ir institucijas – savas kultūras. Tada etninė grupė yra kultūrinis fenomenas, paremtas bendru supratimu ir nepalankių materialinių aplinkybių patirtimi¹⁷. Etniškumas išskyla kaip kultūrinis fenomenas, bet jis yra atsakymas į materialias sąlygas (Cashmore 1996: 123). XX–XXI amžių sandūroje Latvijos pasienio lietuvių etninio identiteto kūrimo priežastys kitokios. Etniškumo išsivaizdavimas, kūrimas Lietuvių kultūros draugijoje „Rasa“ yra daugiau socialinių sąlygų pasekmė, nes žmonės atėjo norėdami puoselėti savo etniškumą, gimtąją kalbą. Juos siejo savita psichologija – „namų“ nostalgija, draugystės ryšiai ir pan.

XX a. paskutinį dešimtmetį žmonės rinkosi naujus identitetus ir dėl psichologinių aplinkybių. Pirmosios kartos žmonės, emigrantus ir jų draugus vietinius gyventojus, į draugiją „Rasa“ subūrė įvairios situacijos. Lietuvoje lietuvių šeimoje gimusi moteris¹⁸ „atėjo į draugiją todėl, kad norėjosi būti lietuve <...> nuo 1991 m.“ (ES, b. 2077, l. 16). Lietuvė¹⁹, negalėjusi grįžti iš tremties į Lietuvą ir dėl to gyvenanti Daugpilyje, kur sukūrusi šeimą, draugijoje lankosi todėl, kad „nesinori savo kalbos pamiršti <...> vaikai surusėjo <...> [draugijoje] visi labai draugiški“ (ES, b. 2077, l. 15) Latvę ir Lietuvos rusę į draugiją „atvedė vienatvė“ (ES, b. 2077, l. 14²⁰, 17). Draugystės, naujų pažinčių vedami žmonės kuria naujus identitetus.

Europos emigrantai yra išlaikę savo kultūrinės šaknis, pavyzdžiui, kultūros objektus, paveikslus, knygas ir staltieses. Tačiau kultūrinės vertybes sudaro ne patys daiktai savaime, tai yra pernešta su kalba; yra kuriami etninio folkloro modeliai (Banks 1999: 81–82). Latvijoje, Lietuvių kultūros draugijoje „Rasa“, etninė lietuvių tradicija perteikiama savitai. Žmonės dalijasi savo kultūros elementais ir brėžia naujas etninės kultūros ribas: draugijos nariai, įvairaus išsilavinimo lietuviai, latviai ir rusai, – visi noriai renkasi naujus jų etninį identitetą rodančius ženklus, dainuoja lietuviškas dainas, dėvi lietuviškus tautinius drabužius (ES, b. 2077, l. 18). Kultūra tampa unikali žmogui, gyvenančiam kūryba; ji gali pakeisti jo realybę ir suteikti jo gyvenimui gilesnę reikšmę, laisvę, gerovę – tiek individui, tiek kolektyvui (Bauman 1999: 139). Į draugiją

¹⁷ ... ethnicity is the theme that ethnicity is basically reactive: it is elicited and shaped by the constraints and limits on opportunities imposed on the people who seek to be ethnic (Cashmore 1996: 123).

¹⁸ Pateikėja Vilė Marytė Sergeris, g. 1937 m., užr. V. Savoniakaitė 1998 m.

¹⁹ Pateikėja Romualda Žvirblytė-Žuka, g. 1944 m., 1965 m. ištekėjusi už ruso Daugpilyje, užr. V. Savoniakaitė 1998 m.

²⁰ Pateikėja Liubova Vitsupe, stačiatikė, ištekėjusi už ruso ir dirbusi geležinkelio tarnautoja, aktyviai dalyvauja draugijoje. Mirus draugijos narės sūnui, ši jautėsi vieniša. Daugpilis, užr. V. Savoniakaitė 1998 m.

„Rasa“ susibūrę įvairių tautų žmonės lietuviškas dainas savaiame truputį perkuria. Jų etniškumo identifikavimas, įvairių kultūrų elementų derinimas priimena postmodernius reiškinius, kai, Jeano Baudrillard'o žodžiais, „pasikartojime <...> koncentruojasi universali semiotika“ (1998: 53).

Dėl valstybės politikos, puikių draugijos vadovų organizacinių sugebėjimų Lietuvių kultūros draugija „Rasa“ veikia sėkmingai, yra plačiai pripažįstama ir gerai vertinama. Nepaisant kintančių indentitetų, žmonės noriai dalyvauja draugijos veikloje. Ši draugija pristato, puoselėja *naujas lietuviškas etnines tradicijas* festivaliuose, koncertuose, susibūrimuose. Žmonės etniškumą puoselėja išraiškingiau negu nacionalumą.

Besikeičiančios kartos kitaip mato etninę kultūrą. Pasikeitęs laikas, kitokia „namų“ sąvoka palieka savo žymes. Visiškai tolima, tarsi negyva, o gal ir nesuprantama antrajai ir trečiajai kartai yra pirmosios kartos „namų“ ilgesio psichologija. Pirmosios kartos tradicijos, folkloro modeliai stipriai išsiskiria iš kultūrinės aplinkos, kuri supo antrąją kartą. Kinta lokalinės kultūros vertė. Gal todėl antroji ir trečioji kartos savo indentitetus kuria, pasirenka veikiamos naujų, šiuolaikinių situacijų ir giminės kartose perduodamos savasties, kultūrinės tradicijos žinojimo.

Išvados

XX–XXI amžių sandūroje Latvijos pasienio lietuvių pirmosios ir antrosios kartos etniškumą, etninį indentitetą išlaiko socialinėje, kultūrinėje plotmėje. Šioje pasienio visuomenėje yra išskirtinis „pasirinkimo“ vaidmuo. Pirmoji karta aiškiausiai laiko save lietuviais ir apibrėžia savo lietuviškas etnines ribas. Šiuolaikiškėjančios visuomenės etninius indentitetus, individų ir grupių kuriamus „artefaktus“ apibrėžti darosi vis sudėtingiau. Jie kinta atskirose socialinėse situacijose, dyla keičiantis kartoms naujoje socialinėje aplinkoje. Sovietmečiu akultūraciją stipriai veikė socialinės aplinkybės, mišrios šeimos, latvių kalba, aplinka ir politiniai veiksniai, lietuviškų organizacijų uždarymas bei kt. Šiuo metu didėja lietuviškų mokyklų, organizacijų veiklos kultūrinė įtaka, jaunimas, trečioji karta, mokosi lietuviškai. Etninio indentiteto išlikimą lėmė artimi glaudūs ryšiai su savo giminėmis Lietuvoje, patogi geografinė situacija, įvairiapusiškiausi draugiški valstybių, visuomenių ryšiai. Latvijos lietuvių pirmosios ir antrosios kartų santykiai greičiausiai padarė didesnę įtaką jų etninės tradicijos išlikimui, kultūros veidui negu politinių įvykių srautas, nauja aplinka ar daugumos kultūra.

Etniškumo kūrimas, puoselėjimas, tampantis laisvu „pasirinkimu“, rodo postmodernėjančios visuomenės netikėčiausius sprendimus, naujus tradicijų vertinimus. Lietuvių kultūros draugijoje „Rasa“ renkasi įvairių tautybių žmonės: rusai, lietuviai, kuriuos sieja tai, kad jie yra gimę ar gyvenę Lietuvoje ir jaučia „namų“ nostalgiją, latviai, vietiniai gyventojai, – vedami draugystės

ryšių. Tokios psichologinės nuostatos yra vienos iš stiprių veiksmų, lemiančių gal ne tiek žmonių apibrėžimą etnine, nacionaline prasme ar politines nuostatas, kiek etnines kultūrinės ribas, etninės kultūros pasirinkimą, puoselėjimą ir vertinimą. Šie priklauso nuo socialinės situacijos. Svarbus yra „Rasos“ draugijos organizacijos vaidmuo, palaikanti valstybės politika. Tradicinė kultūra taip pat tampa interpretacijų šaltiniu. Ši kultūra perkuriama. Tai savotiškas „namų“ suvokimas. Tai praėjusio laiko nostalgija. Pirmosios ir antrosios kartų mąstyseną lemia du skirtumai: kita gimtinės žemė ir kitas laikas. Pirmajai kartai „namai“ siejasi su Lietuvos vaizdiniais, antrajosios kartos „namai“ daugiausia yra Latvijoje. Didžiausią įtaką daro *kartos dvasia* – tradicinė lietuvių kultūra antrajai kartai buvo tik pasakojimų, netiesioginio pažinimo dalis, ji nebuvo jų gyvenimo patirties dalis, todėl jiems daug tolimesnė. Tai lėmė, kad folkloro tradiciją reprezentuoja, vertina pirmosios kartos individai. Naujos etninės organizacijos kuria šiuolaikiškėjančios visuomenės identitetus.

Literatūra

- Anderson Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Banks Marcus. 1996. *Ethnicity: Anthropological Constructions*. London and New York: Routledge.
- Barth Frederik. 1969. Introduction, Barth F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*: 9–38. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget.
- Baudrillard Jean. 1998. *Symbolic Exchange and Death*, tr. Hamilton Grant. London: Sage.
- Bauman Zygmund. 1999. *Culture as Praxis*. London: Sage.
- Bromlei Julijan Vladimirovič. 1983. *Otčerki teorii etnosa*. Moskva: Nauka.
- Butkus A. 1995. *Latviai*. Kaunas: Aesti.
- Cashmore Ellis. 1996. *Dictionary of Race and Ethnic Relations*. London and New York: Routledge.
- Cesevičius D. 1995. *Lietuvos ekonominė politika: 1918–1940*. Vilnius: Academia.
- Čiubrinskas Vytis. 1998. Lietuvos sentikių-rusų etnografija: tyrinėjimo patirtis, problemos ir perspektyvos, Čiubrinskas V. (red.). *Lietuvos sentikiai. Duomenys ir tyrimai 1996–1997*: 92–100. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- De Heusch Luc. 2000. *L'ethnie*. The vicissitudes of a concept, *Social Anthropology* 8(2): 99–116.
- Gaižutis Algirdas. 1999. Kultūrinis reliatyvizmas ir etnocentrizmas, Merkienė R. (sud.). *Etninės kultūros paveldas ir dabarties kultūra*: 7–10. Vilnius: LII.

- Kavolis Vytautas. 1998. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Merkienė Irena Regina. 1999. Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės, Merkienė I. R., Savoniakaitė V. (sud.). *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995*: 208–222. Vilnius: Mokslo aidai.
- Merkienė Irena Regina. 2001. Latvijos lietuviai etninėje ir kultūrinėje konvergencijoje, *Lituanistica* 1(45): 117–143.
- Merkys Vytautas. 1994. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Milius Vacys. 1997. Žemaitijos vandens malūnai, Milius V., Morkūnienė J., Šidiškienė I. *Amatas ir kūryba*: 10–106. Vilnius: Pradai.
- Morkūnienė Janina. 1997. Kailių išdirbimas Lietuvoje XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje, Milius V., Morkūnienė J., Šidiškienė I. *Amatas ir kūryba*: 107–206. Vilnius: Pradai.
- Paukštytė Rasa. 2000. Latvijos lietuvių krikščynos po 1991 metų, *Liaudies kultūra* 3: 30–33.
- Savoniakaitė Vida. 2000. Latvijos lietuvių kūrybos stebėjimai, *Lituanistica* 3/4 (43/44): 93–103.
- Savoniakaitė Vida. 2001. Lokali tradicija. Šiuolaikinė visuomenė apie lietuvių tekstilę, *Liaudies kultūra* 5: 41–44.
- Smith Anthony D. 1994. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai.
- Šaknys Žilvytis Bernardas. 2000. Pokario Latvijos lietuvių bendruomenės padėtis ir perspektyvos, *Liaudies kultūra* 1: 34–38.
- Šidiškienė Irma. 1997. Tautiniai drabužiai lietuvių kultūroje (XIX a. pab. – XX a. 4 dešimtme.), Milius V., Morkūnienė J., Šidiškienė I. *Amatas ir kūryba*: 206–315. Vilnius: Pradai.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. 1985. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Vaskela G. 1990. *Žemę išdalinsim iki rudens*. Vilnius: Mintis.
- Vaskela G. 1992. *Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940 (Socialinis ir ekonominis aspektas)*. Vilnius: Academia.
- Vaskela G. 1998. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*. Vilnius: LII.
- Werbner Pnina. 1999. Global pathways. Working class cosmopolitans and the creation of transnational ethnic worlds, *Social Anthropology* 7(1): 17–36.

Ethnicity: Lithuanians on the Latvian Border

Vida Savoniakaitė

Summary

Ethnicity is considered to be an analytical term, depending more upon economic and political than psychological circumstances (A. Cohen 1969). The concept of long-term identity is problematic when speaking about ethnic groups of migrants. The importance of the situation arises, and depending upon it, migrants choose the identity that involves ties of relationship or friendship. The first generation of Lithuanians of Latvian border regions, born in Lithuania during the first half of the 20th century, the second generation, born in Lithuania or Latvia during the second half of the 20th century, are mostly all 20th century economic migrants, political exiles and their descendants, and the third generation, their children who were born in Latvia, link ethnicity with social, political, economic circumstances and family roots. This notion stands out with Lithuanian migrants' original psychology of "choice" and the conception of "home" (native land) nostalgia. The culture of ethnic minorities merges with cultural processes of the wider society at the verge of the 20th and 21st centuries. According to Marcus Banks (1999: 183), though ethnicity's place in the narrow academic world was non-essential, its importance in the wider world grows.

The research on Lithuanian emigrants in Latvian border regions may enrich the growing interest in ethnicity and cultural peculiarities, where, among others, lies an unused potential of economic resources that could help integration into a purposeful development of European economy. Few scientists have researched the communities of Latvian Lithuanians: Arvydas Butkus (1995), Regina Merkienė (2001), Rasa Paukštytė (2000), Žilvytis Šaknys (2000). In this article we (1) discuss the notion of ethnicity, its social and cultural limits; (2) how Lithuanians of Latvian border regions identify themselves and retain their ethnicity; (3) how the emigrant communities create their ethnicity. The paper is based on field research that was conducted in the Latvia-Lithuania border regions in 1996–1999.

We agree, that ethnicity, as the instrumentalist approach located in the analyst's head, depends on situations. Ethnic identity is "*imperative*, in that it cannot be disregarded and temporarily set aside by other definitions of the situation" (Barth 1969:17). At the verge of the 20th and 21st centuries, the ethnicity of the first and the second generations of Latvian Lithuanians is defined by social and political factors. In the main, the first generation defines them as Lithuanian. To define ethnic identities, the "*artefact*", created by

individuals and groups of contemporary society is complicated. During the Soviet period, mixed families, Latvian language, and political situations, for example, the closing of Lithuanian schools, influenced the processes of cultural assimilation. Recently, with the increasing role of Lithuanian organizations, the third generation is learning to speak Lithuanian. Lithuanians living in Latvian border regions retain ethnicity in social and cultural scope, are influenced by intimate and close ties with their relatives at home, a proximate geographical situation, and most friendly connections between both countries and societies. The relationships of the first and the second generations of Latvian–Lithuanians most probably have a greater impact on the retention of ethnic cultural traditions than the flow of political events, new environment, or the culture of the majority.

Ethnicity being perceived as “preserved” becomes “created”, even freely “chosen”. Such a change shows the most unexpected decisions in contemporary society, new evaluations of cultural traditions. People of different nationalities – Russian and Lithuanian – who have been born or have lived in Lithuania and feel the “home” nostalgia, as well as their Latvian friends, gather together in a Lithuanian culture club “Rasa”. Their psychological statements about the notion of “home” are one of the strong factors for a definition of the informant’s ethnicity, not in terms of “nationness”, but more as the ethnic cultural limits. These depend upon the social situation. It may be stated that the activity of many people in the club is a reaction to social conditions, relations of friendship, anxiety about forgetting the language and cultural traditions. Traditional Lithuanian culture becomes a source of interpretation. It is an original perception of “home”. It is nostalgia for times past. These occurrences show an important turning point in the mentalities of different generations of the 20th century. The mentality of the first and the second generations is influenced by two differences: native land and time. “Home” is linked with the images of Lithuania for the first generation, while “home” of the second generation is mostly Latvia. The biggest influence is made by the *spirit of the generation* – traditional culture for the second generation is only part story, indirect cognition; it is not part of their life experience, it is more distant for them. This determines that individuals of the first generation represent and value cultural tradition, choosing new sings of ethnicity, ethnic culture. The idea of choosing ethnic orientation, identifying it with the concept of “home”, originating new traditions as a reaction to unfavourable factors of social life, create the face of post-modernizing society.

Gauta 2001 m. birželio mėn.